

Gerningsmænd

Hvorfor gjorde de det?

Siden anden verdenskrigs afslutning har historikere, sociologer og psykologer diskuteret, hvorfor gerningsmændene medvirkede til jødeudryddelserne. Var de voldspsykopater drevet af had? Eller var de almindelige mennesker, der befandt sig i ualmindelige situationer, hvor grænsen for, hvordan man behandlede andre mennesker, hele tiden rykkede sig? Studier af gerningsmændene har givet indsigt, men ingen endegyldige svar. Tre forskellige teoretiske forklaringer – eller skoler, som det bliver kaldt – giver hver deres bud på, hvordan Holocaust kunne ske, og hvorfor gerningsmændene handlede, som de gjorde.

Forklaring 1: Den intentionalistiske skole – Hitler planlagde folkedrabet

I de tidlige efterkrigsår var det meste af Europa ramt af chokket over krigen og jødeudryddelserne, og de første årtier gik med undersøgelser af, hvad der overhovedet var sket. Fokus var især på gerningsmænd som Hitler og andre ledende medlemmer af NSDAP. Altså dem, der beordrede udryddelserne, men som ikke personligt deltog i drabene. Der herskede i perioden en udbredt forestilling om, at Hitler igangsatte folkedrabet ud fra en detaljeret plan, der var lagt længe før krigen. Nürnberglovene, deportationerne og udryddelseslejrene blev opfattet som en naturlig konsekvens af nazismen som ideologi. Fordi denne forklaringsmodel lægger vægt på intentionen, altså hensigten om at dræbe jøderne, har den fået navnet intentionalismen.

Intentionalisternes forestillinger om gerningsmændene under Holocaust blev grundlagt ved retsopgøret i Nürnberg. Her var det først og fremmest de ledende nazister samt dele af SS og Gestapo, der blev retsforfulgt. De store institutioner som militæret samt ordens- og kriminalpolitiet blev ikke i første omgang anklaget. Derfor stod den politiske ledelse tilbage som folkedrabets primære bødler.

Forklaring 2: Den funktionalistiske skole – skrivebordsmorderne

I 1960'erne blev intentionalisternes forståelse af gerningsmænd udfordret af en ny teori, der afviste ideen om, at Hitler fra begyndelsen havde haft en klar plan om at udrydde jøderne. Nok havde han haft til mål at drive dem ud af det tyske samfund – og faktisk helt ud af Tyskland – men ikke nødvendigvis ved at myrde dem. Den nye teori blev kaldt funktionalismen, fordi den lagde vægt på embedsværkets rolle og funktion. Ifølge funktionalisterne var embedsmænd, dvs. statens administrative personale, den egentlige drivkraft i Holocaust, og gerningsmændene var såkaldte skrivebordsmordere. Det var for eksempel ansatte i ministerier, styrelser og nazistiske organisationer, som administrerede folkedrabet uden selv at få blod på hænderne. Funktionalisterne fokuserede på niveauerne under Hitler, fordi initiativer til restriktioner, deportationer og gasninger blev taget af hans underordnede i et bureaukratisk system, der belønnede jødeforfølgelser. Det var eksempelvis embedsmænd, der var involveret i formuleringen og udmøntningen af Nürnberglovene. De stod også for registreringen af, hvor den jødiske befolkning boede, og for at beslaglægge værdier og ejendele, når familierne var deporteret. Embedsmænd var desuden ansvarlige for den administrative del af lejrsystemet: De udfyldte relevante papirer, når fanger skulle deporteres eller overføres fra lejr til lejr, og de udarbejdede køreplaner for deportationer. Det var også dem, der bestilte mere gas, når gaskamrene var løbet tør.

Holocaust skulle ifølge funktionalisterne forstås som et resultat af en diskriminerende politik, der gradvist udviklede sig til forfølgelse og udryddelse. Radikaliseringen skete langsomt og næsten organisk, så tyskerne vænnede sig til øget brutalitet mod jøderne. På den måde blev antijødiske tiltag gradvis værre og værre, uden at den tyske befolkning på noget tidspunkt aktivt besluttede at medvirke til folkedrab. Embedsmændene havde, ifølge funktionalisterne, en forventning om, at de gjorde det rette, når de medvirkede til diskrimination og overgreb. De gjorde det, de mente systemet forventede af dem. Der findes ikke præcise opgørelser over antallet af tyske embedsmænd, der medvirkede til folkedrabet, men det anslås til mange tusinde.

Forklaring 3: De dådsnære gerningsmænd

I 1990'erne tog synet på gerningsmænd igen en drejning, da fagfolk begyndte at interessere sig for gruppen af såkaldte dådsnære gerningsmænd. Det var dem, der begik 'dåden', altså forbrydelsen. De medvirkede personligt ved nedskydninger af jøder eller de gjorde tjeneste i lejrene. Det nye fokus blev især fremført af den amerikanske historiker Christopher Browning.

I bogen »Ordinary Men« (1992) undersøgte han, hvad der motiverede de tyske mænd i politienheden Reservepolitibataljon 101 til at deltage i massenedskydninger af jøder under krigen. De cirka 500 mand i bataljonen var i starten af 1940'erne blevet udskrevet til tjeneste i det besatte Polen, fordi de var for gamle til at blive sendt til fronten. De var såkaldte reservister, altså civile, som genindkaldes til tjeneste. Gruppen kom fra Hamborg i Nordtyskland, der havde ry for at være en af de mindst nazificerede byer i Tyskland. Flertallet af dem var almindelige familiefædre, der ikke tidligere havde været i krig og aldrig før havde slået ihjel. Ikke desto mindre deltog de i nedskydninger af 38.000 jøder i perioden 1941-1943. Derudover medvirkede de til deportationer af omkring 45.000 jøder til udryddelseslejren Treblinka.

Browning udpeger flere årsager til, at mændene i Reservepolitibataljon 101 blev gerningsmænd. For det første havde krigen haft en brutaliserende effekt, og i løbet af tjenesten oplevede mændene en gradvis afstumpning. De vænnede sig med andre ord til at slå ihjel. For det andet var lydighed en faktor. Mennesker har, ifølge Browning, en tendens til at adlyde ordrer fra folk højere oppe i hierarkiet – selv når ordren påfører andre mennesker smerte. For det tredje havde gruppepres, korpsånd og konformitet, altså det at tilpasse sig en situation, også betydning. Medlemmerne af Reservepolitibataljon 101 fik mulighed for at sige nej til at deltage i nedskydningerne, men det var et fåtal, der tog imod den. Browning giver følgende forklaring: Selv om flertallet af mændene følte afsky ved drabshandlingerne, ville ingen af dem ses som kujoner eller svage. Ved afhøringer efter krigen forklarede de, at de oplevede det som illoyalt over for gruppen at nægte at deltage. Fordi hvis de modsatte sig, skulle en kammerat overtage opgaven.

<https://vejentilfolkedrab.ibog.forlagetcolumbus.dk/?id=170>